

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E HÂKİMİYET-İ MİLLİYE VE DEMOKRASİ

NATIONAL SOVEREIGNTY AND DEMOCRACY FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC

CEMAL FEDAYİ*

ABSTRACT

The developments on democracy and national sovereignty in Turkish political history began in the early 19th century. The stages of this process can be listed as follows: Charter of Alliance (sened-i ittifak), the imperial edict of Gülhane (Tanzimat fermanı), the edict of reform (Islahat fermanı), the First and Second Constitutional Era (I. ve II. Meşrutiyet) and the promulgation of the Republic. The beginning of the multi-party system in our political history and the common use of the concept of national sovereignty in the political life all occurred in the aftermath of 1908. However, 1912 marks the start of the period of national sovereignty without democracy. Democracy and national sovereignty coexisted in the First Assembly which was established in Ankara during the National Struggle period. However, since 1925, the one-party regime led by the CHP was founded. Multi-party life was resumed in 1946, but this time it was interrupted with a coup d'état on May 27, 1960. The tutelage regime established by the military administration was intensified with the coups of 12 March, 12 September and 28 February. The tutelage regime which declined with the coming of the AK Party to power has ended completely with the public reaction to the July 15 coup attempt. National sovereignty has been reconstructed together with democracy. However, there are still deficiencies in our democracy must be overcome.

Keywords: National sovereignty, Democracy, Constitutionalism, Republic, Multi-party system.

ÖZ

Türkiye siyaset tarihinde demokrasi ve hakimiyet-i milliye bağlamındaki gelişmeler 19. yüzyılın başlarında başlamıştır. Bu sürecin aşamaları şöyle sıralanabilir: Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları, I. ve II. Meşrutiyet, Cumhuriyet. Siyaset tarihimizde çok partili hayatın başlaması ve siyasi hayatta hakimiyet-i milliye kavramının sıklıkla kullanılmaya başlanması 1908 sonrasında gerçekleşmiştir. Ancak 1912'den itibaren demokrasiziz hakimiyet-i milliye dönemi başlamıştır. Milli Mücadele döneminde Ankara'da kurulan Meclis'te demokrasi ve hakimiyet-i milliye birlikte var olmuştur. Fakat 1925'ten itibaren CHP'nin öncülük ettiği tek parti yönetimi kurulmuştur. 1946'da çok partili hayata yeniden başlanmış fakat bu defa da 27 Mayıs 1960 tarihinde darbe olmuştur. Askeri yönetimin kurduğu vesayetçi düzen, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat darbeleriyle tahkim edilmiştir. AK Parti'nin iktidara gelmesiyle gerileyen vesayetçi düzen, 15 Temmuz darbe girişimine gösterilen halk tepkisiyle tamamen sona ermiştir. Milli egemenlik, demokrasiyi de içerecek şekilde yeniden kurulmuştur. Ancak demokrasimizdeki eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hakimiyet-i Milliye, Demokrasi, Meşrutiyet, Cumhuriyet, Çok Partili Hayat

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0097-0368>

GİRİŞ

Hâkimiyet-i milliye ya da güncel kullanımıyla milli egemenlik kavramı, siyaset tarihi ve siyasal düşünceler tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu kavram, aynı zamanda siyasal mücadeleler tarihinin de merkezi kavramlarından biri olmuştur.

Tarihsel ve ideolojik bağlamda önemli ve değerli olan bu kavram, bilimsel bağlamda açıklayıcı ve çözümleyici bir kavram olarak değerlendirilmez. Cemil Oktay'ın da vurguladığı gibi “ulusal egemenlik”, “halk egemenliği” veya “genel irade” gibi kavramların, bilimsel çözümleme faaliyetinde kullanılabilirliği, hep kuşkuyla karşılanmış, çoğu zaman bu kavramların tamamen terkedilmesi, bilimsel çalışmalar açısından yararlı bile görülmüştür. Ancak bu durum, siyaset tarihinin önemli bir ürünü olan “hakimiyet-i milliye” gibi kavramların bilimsel faaliyetin konusu olmasına mâni değildir (Oktay, 1998: 45).

Batıda, halk iradesi, ulusal egemenlik ve demokrasi gibi kavramlar, sonunda siyasal merkezlerin meşruiyetlerini daha geniş bir toplum tabanına dayandırma arayışlarından kaynaklanmıştır ve bu arayışlar, son tahlilde, çevre hareketinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç itibariyle, hâkimiyet-i milliye ve demokrasi gibi siyasi kavramlar ve bu kavramların arka planındaki ideolojiler, Türkiye siyaset pratiğinin ve felsefesinin bir ürünü değildir. Diğer pek çok siyasi kavram gibi bu kavramlar da Batı'dan alınmış ve siyasi faaliyetlerde elverişli kavramlar olarak kullanılmıştır.

Aslında siyasi analiz açısından, demokrasi kavramı daha uygun bir kavramdır. Ancak Türkiye siyaset pratiğinde demokrasi kavramından daha çok, daha pratik ve pragmatik sebeplerle olsa gerek, milli egemenlik ve milli irade kavramları daha yoğun ve baskın kavramlar olarak kullanılmışlardır.

Biz bu çalışmada, Osmanlı'nın son döneminden başlayarak hâkimiyet-i milliye ve demokrasi kavramlarının gelişimi üzerinde duracağız. Daha fazla olarak, yüzüncü yılı dolayısıyla, milli mücadele dönemi üzerinde duracağız. Son olarak 1946 sonrasını kısa bir analize tabi tutacağız.

Geç Osmanlı Döneminde Hâkimiyet-i Milliye ve Demokrasi

Millet ve milliyetçilik, modernleşme sürecinin en önemli siyasi sonuçlarından. Modern ulus-devlet (nation-state) meşruiyetini millete dayandırdı. Devletin homojenliğe olan ihtiyacı milleti ortaya çıkardı; millet palazlandıkça demokrasiyi talep etti. Batının geçirdiği sosyo-ekonomik süreçte demokrasi modernitenin en önemli ürünü olarak ortaya çıktı. Modernitenin

öngörmediği, ama “modern çağ”ı bütünüyle tanımlayan asıl unsur “milli devlet”tir (ulus-devlet). Sonuç olarak modernitenin ürünü olan modern siyasi dünya, demokrasi ve ulus-devlet bağlamında oluşmuştur (Türköne, 1994: 24-32).

Batıda ortaya çıkan milli egemenlik ve demokrasi gibi siyasi kavramlar, çok gecikmeden, bir süre sonra Osmanlı’ya da yansdı. Avrupa’daki imparatorluklar gibi Osmanlı Devleti de, milletler çağının ürettiği bu yeni duruma kendisini uydurmak, modern-merkezi devletin gereklerini yerine getirmek için harekete geçti. Tanzimat’la birlikte, laikliğe ve demokrasiye yönelen, “**Osmanlı milli devleti**” yaratmaya yönelik projeler, bizzat devlet eliyle uygulamaya konuldu. Bu, birçok etnik grubu bünyesinde barındıran bir devlet açısından başarılması zor bir teşebbüstü, fakat başka bir çıkar yolu da yoktu.

Osmanlı’da millet, bir dine inanan grup anlamında kullanılan bir kavramdı. Osmanlı aydınları nation kelimesine karşılık olarak millet kelimesini tercih ettiler.¹ Zaman içinde millet kelimesi her iki anlamda da (dini ve siyasi) kullanıldı. Ancak modernleşmenin ileri süreçlerinde millet kelimesi dini anlamından uzaklaşarak, Batıdaki anlamına yakın bir anlama, yani daha siyasi ve seküler bir anlama kavuştu. Yine modernleşme süreci içinde hakimiyet-i millie kavramı ortaya çıktı. Demokrasi kavramı ise daha geç yansdı Osmanlı’ya; demokrasi kavramından daha çok hakimiyet-i millie kavramı kullanıldı. Daha sonra, TCF programında göreceğimiz gibi, demokrasi kavramına karşılık olarak “halkın hakimiyeti” kavramı da kullanıldı. Yani sonuç olarak demokrasi ve hakimiyet-i millie kavramları çoğu zaman aynı içeriği ima edecek şekilde kullanıldı. Pratik kullanımda 1946’ya kadar, demokrasi kavramı yerine daha çok hakimiyet-i millie ve milli irade gibi kavramlar kullanılmıştır.

Demokrasi ve milli egemenlik kavramlarının ülkemizdeki tarihsel sürecini konu edinen literatür, bu süreci genellikle Sened-i İttifak (1808) ve Tanzimat Fermanı (1839) ile başlatır. Bu başlangıç İslahat Fermanı (1856), I. Meşrutiyet (1876), II. Meşrutiyet (1908), Cumhuriyet (1923) ve çok partili hayata yeniden geçiş (1946) ile devam ettirilir (Karpas, 2010: Çavdar, 1995: Türkkan, 2018).

1 “Osmanlı entelektüelleri “**nation**” karşılığı olarak “**millet**” terimini tercih etmişlerdir. Bunun neticesinde “**millet**,” “**millî**” ve “**milliyet**” iki farklı anlamda istimal olunmaya başlanmıştır. Namık Kemal bu kavramları “**Osmanlı milleti**”ne atıfta bulunmak için istimal ederken yaygın kullanımda bunları “**dini camia**” ve ona aidiyet anlamını taşımayı sürdürmüşlerdir.” (Hanioğlu, 2018).

Sened-i İttifak'ı geçici bir dönem olarak kabul edersek, esas önemli gelişmelerin Tanzimat ile başladığını söylemek mümkündür. Tanzimat devrinde, seçimle işbaşına gelen Eyalet İdare Meclisleri, temsili demokrasinin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. Yine bu dönemde gayr-i müslim cemaatler için öngörülen ve temsil esasını kurumsallaştıran nizamnameler çıkarılmıştır (Türköne, 1994: 29, 25, 27). 1856 tarihli İslahat Fermanı, Tanzimat reformlarının bir devamı şeklinde telakki edilir.

Milli Hâkimiyet ve demokrasi bağlamında genel seçimlerin yapılması, parlamentonun kurulması ve anayasanın yazılması gibi gelişmeler, 1876 tarihli I. Meşrutiyet'in ürünüdür. Hanioglu'nun belirttiği gibi "1877-78 döneminde nâzırları meclise çağırın, yetkilerinden fazlasını 'millet' adına kullanmaya çalışan bir meb'usanın" (Hanioglu, 2017) mevcudiyeti, hâkimiyet-i milliyeye ve demokrasi konusundaki gelişmelerin bir sonucudur.

Hâkimiyet-i Milliyeye kavramının net ve somut bir şekilde kullanılması ve popülerleşmesi, 1908 tarihli II. Meşrutiyet sonrasında denk gelmiştir. Jön Türklerin ve İttihatçıların sıkça kullandığı ve temel bir meşruiyet kaynağı haline getirdiği "Hâkimiyet-i Milliyeye" kavramı ve bu kavramın muhtevası II. Meşrutiyet döneminde sıklıkla işlenmiştir. Bu dönemde halkın meşruiyet kaynağı olması olgusuna yapılan vurgular artarak devam etmişti. Bilindiği gibi bu dönemde çok sayıda sivil toplum kuruluşu ve parti kurulmuş (çok-partili hayat başlamış), seçimler yapılmış ve parlamento oluşturulmuştur. Bu dönem boyunca, halk, millet, millî ve millî hâkimiyet gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlamıştır.

Hâkimiyet-i milliyeye konusu II. Meşrutiyet döneminde, diğer siyasal akımlara mensup yazarlar gibi İslamcılar tarafından da yoğun olarak işlenmiştir. Cumhuriyet devrinde resmi görevle tefsir yazmış olan Elmalılı Hamdi, Meşrutiyet döneminde, şeyhülislamın Halife'nin vekili olmasının ona özel bir statü vermeyeceğini, çünkü Halifenin bir İslam hükümeti reisinden başka bir şey olmadığını belirttikten sonra, "**Hâkimiyet-i Millet'in bunların hepsinin üstünde olduğunu**" söylüyordu. Sonradan Cumhuriyet devrinde Adalet Vekili olan ve Hilafetin ilgasında öncü rol oynayan İslamcı Seyyid Bey de o dönemlerde bu konuda benzer bir yorum serdetmiştir (Fedayi, 2016: 306).

Birçok İslamcı yazar, kadim Hilafet anlayışının tersine, milleti Halifenin üzerinde gören bir anlayışa sahipti. Onlara göre Halifelik kurumuna meşruluk sağlayan kaynak "hâkimiyet-i millet" veya "kuvve-i umumiye-i millet" olarak anılan millî egemenliktir. Kimi yazarlar da meşveretle ilgili ayet ve hadisleri "hâkimiyet-i milliyeye" şeklinde değerlendiriyordu.

(O dönemlerde Said-i Kürdi olarak bilinen) Said-i Nursi de, meşrutiyet'in "hâkimiyet-i millet" demek olduğunu ileri sürerek, "hâkimiyet-i milliye"nin temininden bahsediyordu. Başka bir yazar "hâkimiyet-i milliye"nin tahkiminden bahsediyordu. Musa Kazım Efendi, "tabii" olan "hâkimiyet-i milliye"nin aynı zamanda "şerî" olduğunu, meşveretle ilgili ayetlerden yola çıkarak ileri sürüyordu. Son şeyhülislamardan Mustafa Sabri Efendi, İslam'da kadimen (eskiden beri) mevcut olan hâkimiyet-i milliye'nin Avrupa'da bulunan hâkimiyet-i milliye'nin fevkinde olduğunu ifade ediyordu. Esasen Meşrutiyet döneminde halka seçme hakkı verilmekle "hâkimiyet-i millet" ilke olarak tanınmış ve pratiğe de aktarılmış oluyordu (Kara, 1994: 44, 60, 86, 105-106, 109, 148-149, 168).

İslamcı aydınlar, Batıda ortaya çıkan ve insanlık tarihinde yeni görülen "modern millet" fikri ve buna dayalı "milli hâkimiyet" prensibi gibi modern kavram ve kurumlara, geleneksel İslam'ı aşarak "asr-ı saadet"ten yararlanmak suretiyle karşılıklar bulmuşlardı. Problemler yeni olduğu için getirilen çözümler de yeniydi (Türköne, 1990: 13, 39-40).

Entelektüel tartışmalar değerlendirildiğinde, II. Meşrutiyet döneminde sadece İslamcılığın değil seküler ağırlıklı tasavvurlar geliştiren hareketlerin de "hâkimiyet-i milliye"yi merkezlerine yerleştirdikleri görülür. Bu alandaki en kapsamlı proje "ahali hâkimliği"ne dayanan parlamenter demokrasiyi savunan Tunalı Hilmi tarafından 1900 yılında ortaya konulmuştur. Yalnızca genel seçimlere dayalı temsilin beraberinde getirdiği sorunları da çözmeyi hedefleyen bu proje, "Köylüler Meclisi"nden başlayarak "Osmanlılar Meclisi"ne ulaşan dokuz kademede sağlanacak bir katılımı aşağıdan yukarıya gerçekleştirecek bir "halk egemenliği" tasavvurunu ortaya koyuyordu (Hanioglu, 2014).

II. Meşrutiyet devrinde "Hakimiyet-i Milliye" isminde bir gazete bile kurulmuştu.² Sonuç olarak hakimiyet-i milliye kavramı İkinci Meşrutiyet döneminde, gazete adı olacak kadar popülerleşen, neredeyse her meclis oturumunda atıfta bulunulan, herkesin sahiplendiği ve rejimin temeli olarak gördüğü bir kavram haline gelmiştir. Egemen İttihat ve Terakki söylemi de bu kavramın kutsanmasında önemli rol oynamıştı (Hanioglu, 2014).

★★★

Hakimiyet-i milliye ve demokrasi konusundaki olumlu gelişmeler 1908-1912 arasında gözle görülür bir ivme kazanmıştır. Ancak iktidarı eline geçiren İttihat Terakki'nin, "sopalı seçimler"in yapıldığı yıl olan 1912'den

2 Millî Mücadele döneminde çıkarılan yan resmi gazetenin adı da Hakimiyet-i Milliye idi. Daha sonra CHP'nin yayın organı olan gazetenin adı Ulus olarak değiştirilmiştir.

itibaren, özellikle de 1913 Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra demokratik gelişmeyi durdurarak, tek parti yönetimine yöneldiği görülmüştür. Bir anlamda “demokrasiziz milli hakimiyet” dönemine girilmiştir.

İttihat ve Terakki'nin bu “katılımsız, demokrasiziz ve göstermelik temsile dayalı millet hâkimiyeti” yaklaşımına yönelik muhalefet oldukça cılız kalmıştır. Ancak yayın organlarından birisine “Hâkimiyet-i Milliye” adını veren Osmanlı Demokrat Fırkası'nın “hâkimiyet-i âmmeyi meydana getirecek başlıca fikrin demokrasi” olduğunu ileri sürmesinin önemi vurgulanmalıdır.³ Milletın hakimiyetini gerçekleştirmek için demokrasinin gerekli olduğunu vaz' eden bu fikir, dönemin baskın siyasi aktörleri tarafından yeterince işlenmemiş ve dillendirilmemiştir. Bunun yerine, soyut ve muğlak bir hakimiyet-i milliye söylemi öne çıkarılmıştır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Cumhuriyet dönemi resmi tarih söyleminin savunduğunun tersine, Osmanlı toplumu son döneminde “kulların hâkim-i mutlak sultan” a sorgusuz biçimde itaat ettiği bir yapı olmuştur. Tam tersine “halk/ahali hâkimiyeti” Osmanlı entelektüel ve siyasî hareketlerinin kutsallaştırdığı bir kavramsallaştırma haline gelmiştir. İlginçtir ki, kilisenin “halk egemenliği” ilkesine uzun süre karşı çıktığı Batı tecrübesinin tersine, İslâmcı hareket bu kavramı İslâmileştirmiştir. Dolayısıyla 1920 sonrasında ya da Cumhuriyet ile birlikte “kullara” “egemenlik hakkı” bahşedildiği yolunda daha sonra geliştirilen söylem tarihî gerçeklikle ciddi biçimde çelişir (Hanioğlu, 2014).

Milli Mücadele Döneminde Hâkimiyet-i Milliye ve Demokrasi

I. Dünya Savaşı döneminde (1914-18), demokrasi ve milli egemenlik konusunda bir ilerleme olduğunu söylemek mümkün değildir. 1918 sonunda başlayan milli mücadele döneminde, Hakimiyet-i milliye kavramının yanı sıra diğer milli kavramların da yoğun kullanımı yeniden başlamıştır.

Bu dönemde, hâkimiyet-i milliye, hareket-i milliye, milli siyaset, Misak-ı Milli, Milli Mücadele ve Millet Meclisi gibi deyimlerde görüldüğü gibi millet ve milli kelimeleri en çok kullanılan ve en çok vurgu yapılan kelimeler haline gelmiştir. Dönemin yarı resmi gazetesinin adı da önce İrade-i Milliye, sonra ise Hâkimiyet-i Milliye olmuştur. Milli niteliklere sahip kavramların sık kullanılması bağlamında, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin imzasız bir başyazısında

3 “Demokrasiziz hâkimiyet-i milliye” yaklaşımına karşı böylesi eleştirilerin yeniden dile getirilebilmesi ancak Cumhuriyet döneminin “Demokrat Parti”si tarafından yapılabilecektir (Hanioğlu, 2014).

bu husus şöyle vurgulanmıştır: “Son yıllarda yazıda ve sözde en çok kullanılan kelime ‘millî’ kelimesidir.”⁴

Hâkimiyet-i millîye kavramı bu dönemde, çok sık kullanılmaya başlanmış ve önemli bir meşruiyet kaynağı haline getirilmişti. Bu kavram yer yer, dinî bir kurum olan “fetva”nın da üzerinde görülüyordu. Bu kavram, dinî ve aşkın bir niteliğe büründürülmüş, bir şekilde dinle de (yeniden) irtibatlandırılmıştı. Gerçek İslam’ın şurayı ve Hâkimiyet-i Millîye’yi öngördüğü kabul ediliyordu. Alınan önemli kararlarda İslam tarihinin ilk dönemlerine referanslar yapılmak suretiyle **Hâkimiyet-i Millîye kavramına dinsellik** boyutu katılıyordu. Yani Hâkimiyet-i Millîye kavramı bir bakıma yeniden dinselleştirilmişti (Fedayi, 2016).

Bu bağlamda, M. Kemal Paşa da “muhafaza ve müdafaa’ası ile iştigâl ettiğimiz millet... muhtelif anâsır-ı İslâmiyeden mürekkebirdir” diyordu. Kendisi “selâmet ve necât için” başvurduğu “yegâne” kaynağın “kuva-yı âlem-i İslâmiyet” olduğunun altını çizerken, “millî hudutlar”ı da Türklerle meskûn bölgeleri içerecek biçimde tanımlamamış, Musul Vilâyeti üzerinde böylesi bir “millilik” üzerinden hak iddia etmiştir. “Millî”nin Araplar dışında kalan “Osmanlı Müslümanları”na atıfta bulunduğu bu dönemde “müdafaa edilen hukuk” da onlara ait olmuştur (Hanioglu, 2018).

Millî Mücadele döneminin, hâkimiyet-i millîye bağlamındaki en önemli gelişmesi, “Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usûlü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfi’il idare etme esasına müstenitdir” hükmünü içeren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile saltanatın kaldırılması kararıdır. Bu kararın alındığı 1 Kasım 1922 tarihi daha sonra bayram ilan edildi. 24.10.1923 tarihinde, Saltanat’ın kaldırıldığı gün olan, 12 Rebiülevvel gecesiyle gününün millî bayram addine dair bir kanun çıkarıldı. Bayrama, “**Hâkimiyet Bayramı**” adı verildi.⁵

Cumhuriyet’in İlk Döneminde Hâkimiyet-i Millîye ve Demokrasi

Millî Mücadele döneminin meclisi (I. Meclis) 1923 yılının nisan ayında kapandı. Aynı ay içinde yeni meclis için seçim çalışmaları başladı. M. Kemal Paşa seçimlerden önce, 8 Nisan 1923 tarihinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi imzasıyla seçimlerde izlenecek hususları kapsayan bir bildiri yayımladı. Bu, ileride Anayasa hükmüne ve parti programına dönüşecek 9 umdeyi içeren, “Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Yeni İntihap İçin Kabul

4 “Cumhuriyet’in Millî Hüviyeti”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 3.1.1924, s. 1.

5 *TBMM ZC*, I. 1, D. 2, C. 3, s. 15; *Hâkimiyet-i Millîye*, 25 Ekim 1923.

Eylediği Dokuz Umde ve Bir Nokta-i Nazar” başlıklı bir beyannamedir. M. Kemal bu beyannamede, Meclisteki Grubun Halk Fırkası’na dönüşeceğini de bildirdi (Öztürk, 1993: 5-8; Tunçay: 1992, 51-54).⁶

1. Umde’de genel olarak hâkimiyet-i milliye’den bahsedilmektedir: “Hâkimiyet, bila kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletın hakiki ve yegâne mümessili TBMM’dir. TBMM’nin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam, mukadderat-ı milliyeye hâkim olamaz...”

I. Meclis demokratik temsil açısından son derece ileri bir meclisti. II. Meclis ise, demokratik bir süreç sonunda oluşmamış ve I. Meclis’e göre demokratik temsil oranı son derece düşük kalmıştır. Bu Meclis’in en önemli icraatı, şüphesiz Cumhuriyet’i ilan etmiş olmasıdır. Bu ilan sürecinde, hâkimiyet-i milliye kavramının ima ettiği meşruiyet anlayışı ile dinî meşruiyet anlayışı paralel bir şekilde kullanılmıştır.

Cumhuriyet’in ilanı sürecinde dikkati çeken hususlardan birisi, dinin hala önemli bir meşruiyet aracı olarak kullanılmaya devam etmesidir. Cumhuriyet; bir taraftan “hâkimiyet-i milliye ilkesinin gereğidir” denilerek, bir taraftan da “İslam’ın ilk dönemlerinin yönetim şeklidir” denilerek meşrulaştırılmıştır. Cumhuriyet, örneğin, “muasırlaşmanın gereğidir, garplılaşmanın gereğidir” gibi gerekçelere dayandırılmamıştır. Asri devletler yerine İslam tarihinin ilk zamanları referans olarak seçilmiştir. Bu anlatılardan; belli bir dönem geçilinceye ve belli bir kültürel dönüşüm gerçekleştirilinceye kadar dinden, bir meşrulaştırıcı araç olarak faydalandığı sonucu çıkmaktadır (Fedayi, 2016).

★★★

Karabekir ve arkadaşlarına göre, Cumhuriyet’in ilanı öncesinde ve sonrasında bayraklaştırılan hâkimiyet-i milliye söylemine rağmen, 1923 yılından itibaren yönetim tarzı gittikçe otoriterleşmeye başlamıştır. İstanbul basını da aynı fikirdeydi. Durumun diktatörlüğe ve tek adam yönetime gitmesinden endişe ediyorlardı. 1924 yılının sonlarında, başta Karabekir Paşa ve Rauf Bey olmak üzere, Milli Mücadele’nin dört öncü ismi Halk Fırkasından ayrılarak Terakkiperver (İlerici) Cumhuriyet Fırkası’nı kurdular.

TCF, gittikçe araçsal bir duruma düşürülen ve sözde kalan hâkimiyet-i milliye kavramı yerine liberalizm ve demokrasi kavramlarını öne çıkardı; demokratik ve liberal bir cumhuriyet öngördü. Fırka Programında, Fırka’nın ana vasfını anlatmak üzere “Hürriyetperverlik (liberalizm), halkın

6 *Hakimiyet-i Milliye*, 9.4.1923; *Tanin*, 9.4.1923.

hâkimiyeti (demokrasi) fırkanın meslek-i esasıdır.” ifadesi yer almaktaydı (Orbay, 1993: 165).⁷

TCF'nin özgürlükçü ve demokratik söylemi kamuoyu tarafından ilgiyle karşılandı. TCF'nin kamuoyunun ilgisine mazhar olması ve hızla örgütlenmeye başlaması Halk Fırkası iktidarını tedirgin etti. Muhalefetsiz ve demokrasiziz, kuru ve muğlak bir hakimiyet-i milliye söyleminin egemen olduğu izole bir siyasi ortam arzusunda olan iktidar partisi, Şeyh Sait isyanını bahane ederek TCF'yi kapattı. Halk Fırkası iktidarı, çıkarmış olduğu Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak muhalif bütün sivil toplum kuruluşlarını ve gazeteleri kapattı; ülkeyi otoriter bir tek parti yönetimine mahkûm etti.

TCF'nin kapatılması ve Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte **demokrasi sona erdirilmiş**, Cumhuriyet'in ise cumhurla (halkla) irtibatı kesilmiş, hakimiyet-i milliye ilkesi sözde/söylemde bir ilkeye indirgenmiştir. İnkılâplar halka sorulmadan, muhalefetsiz ve tartışmasız bir baskı ortamında gerçekleştirilmiştir.

Sonuç itibarıyla, hakimiyet-i milliye söylemi, demokrasiyi dışlamış ve demokratik bir cumhuriyet yerine **mutlakiyetçi bir cumhuriyet** kurulmuştur. Bu gerçeklik, Lütü Fikri Bey'e atfedilen “saltanat-ı meşrutadan cumhuriyet-i mutlakaya inkılâb olunduğu” yorumunu desteklemekte ve siyasetin 1925 sonrasında geçmişe kıyasla hatırı sayılır derecede otoriterleştiğini ortaya koymaktadır (Hanioglu, 2017).

Hakimiyet-i milliye bağlamında bir ara değerlendirme yaptığımızda şunu görüyoruz: Hakimiyet-i milliye kavramını bayraklaştıran İttihat ve Terakki Fırkası, 1912'den itibaren bu kavramın demokrasi ile ilişkisini koparmış ve 1913 sonrasında otoriter bir tek parti yönetimi kurmuştur. Yine bu kavramı bayraklaştıran Cumhuriyet'in öncü kadrosu da, 1925'ten itibaren demokrasiyi fiilen ortadan kaldırmış ve otoriter bir tek parti yönetimi kurmuştur.

Hanioglu'nun tespitleri de bu değerlendirmemizi destekler mahiyettedir: Uzun süre kutsanarak fetişleştirilen bu kavramın ne ölçüde hayata geçirildiği ayrı bir konudur. İttihat ve Terakki bu kavramı sahiplenmekle kalmamış, kendisini “hâkimiyet-i milliye”yi fiilen hayata geçiren güç olarak görmüştür. Benzer şekilde Erken Cumhuriyet liderliği de benzer bir iddia ile ortaya çıkmakla yetinmemiş, 1919 öncesini “asırlar süren mutlakiyet idaresi” olarak monolitik bir geçmiş haline sokmuş ve “ulusal duygularını yitirmiş bireyler”e bilinç aşılayarak “millet”i de kendisinin yarattığını savunmuştur. Buna karşılık gerek

7 Tanin, 20.11.1924; “Rauf Orbay'ın Hatıraları”, C. 4, s. 178.

İttihat ve Terakki gerekse de Erken Cumhuriyet liderliği “hâkimiyet-i milliyeye”yi “millet adına onun için doğru olan kararları verme” biçiminde kavramsallaştırmışlar ve onun gerçek anlamda hayata geçirilmesine karşı çıkmışlardır. Yine Hanioglu’na göre her iki söylemde de bir yandan “millet/ halk” kutsanırken, öte yandan da Gustave Le Bon’dan mülhem yaklaşımlarla çıkarının farkında olması mümkün olmayan bir “kitle” olduğu için onun “hâkimiyet”i gerçek anlamda kullanmasının doğuracağı sakıncalar vurgulanmıştır. Bunun neticesinde ise demokrasiz ve katılımsız bir “millet/ halk hâkimiyeti” kutsanmıştır. Bu hâkimiyetin aracının ise “halkın/ milletin yararını ondan daha iyi bilen lider ve kurumlar” olduğu savunulmuştur (Hanioglu, 2014).

Esasında, 1925’ten itibaren demokrasiz bir döneme girildiğini Kemalist tarih yorumcuları da kabul ederler. Ancak bu anormal durumun “dönemin koşullarından” kaynaklandığını ileri sürerler; onlara göre o dönemde demokrasi zaten yaygın bir rejim değildi; yaygın olan otoriterlikti.

Bu argümanın/bahanenin tarihsel gerçeklikle bağdaşmadığı aşikârdır. Hanioglu’nun da belirttiği gibi bu iddia kâğıt üzerinde mantıklı gözükse de tarihi gerçeklikle uyum göstermez. 1923’te Avrupa’da mevcut 32 devletten 28’i “**çoğulcu demokrasi**” rejimine sahipti. Bu tarihte Macaristan ile Sovyetler Birliği dışında otoriter rejime yönelen yoktu. Büyük Depresyon’un etkilerinin hissedildiği 1930’lu yıllara kadar demokrasi Avrupa’nın “ideal” rejimi olmuştur. Bu açıdan 1930 sonrasında yaşananlara bakarak 1925’te tek parti rejimine yönelen bir projenin “**dönemin koşulları**” nedeniyle yegâne anlamlı seçenekte karar kıldığını söylemek mümkün değildir.

Kemalist tarih yorumunun, 1923 öncesini karanlık bir çağ gibi gösteren söylemi de tarihsel gerçeklikle alakasızdır ve bu söylem bir propagandadan ibarettir. 1923 öncesinde modern bürokrasinin kökleştiği, idarî ve malî üst denetim kurumlarının kurulduğu, güçlü materyalist, Erken Cumhuriyet döneminde olduğu gibi yeraltına girmek zorunda kalmayan, dergileri piyasada satılan rüşeym halinde sosyalist, *Kadınlar Dünyası* gibi erkek egemenliğini eleştirmek amacıyla sadece yazıları değil baskısı da kadınlar tarafından hazırlanan bir derginin yansıttığı örgütlü feminist, değişik milliyetçi ve İslâmcı hareketlerin var olduğu bir toplumu “ortaçağ” metaforuyla tanımlamanın tuhaflığı ortadadır (Hanioglu, 2017).

1946-2020 Dönemine Kısa Bir Bakış

İç ve dış koşulların zorlamasıyla CHP iktidarı, 1945 sonrasında yeniden çok partili hayata geçişe izin vermek zorunda kalmıştır. 1946 yılında yeniden

çok partili seçimler yapılmaya başlanmıştır. 1946 öncesi dönemin, normal, olağan, hukuki ve demokratik bir dönem olmadığını Milli Şef İnönü de, 1948 yılında şöyle itiraf etmiştir. “İhtilal devrinden kanun devrine girdik...” (Akyol, 2012: 609).

Ancak CHP iktidarı tamamen kanun devrine girmeyi de arzulamamıştır. 1946-50 dönemi, “kontrollü” bir geçiş dönemi olmuştur. Henüz iktidarı devretme niyetinde olmayan CHP, seçimlere ve siyasi hayata müdahale etmiştir. Nitekim 1946 yılında CHP iktidarının “organize” ettiği seçimler tarihe “hileli seçimler” olarak geçmiştir. Gerçek hakimiyet-i milliyenin ve demokrasinin tahakkuku için 1950 senesini beklemek gerekmiştir.

CHP’ye rakip olarak ortaya çıkan partinin aldığı isim dikkat çekicidir: Demokrat! Demokrat Parti de TCF gibi, hakimiyet-i milliye kavramı yerine demokrasi kavramını ve milleti öne çıkarmıştır. Demokrat Parti, “Yeter söz milletindir!” sloganıyla girdiği 1950 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkmayı başarmıştır. Böylece Türkiye siyaset tarihinde ilk defa bir iktidar, demokratik yöntemlerle devrilmiş ve halkın seçtikleri iktidar olmuştur.

Ancak Demokrat Parti bir süre sonra, özellikle 1954 seçimlerinden sonra, demokrasiyi konsolide (tahkim) etmek yerine, milli iradeci ve çoğunlukçu bir yaklaşımın içine girmiştir. 1955 sonrasında iktisadi sorunlarla boğuşmak zorunda kalan DP iktidarı, demokrasiyi kurumsallaştırma, tahkim etme ve demokratik kültürü yaygınlaştırma konularında başarılı olamamıştır. Bu da Cumhuriyet döneminin ilk darbesini doğurdu: 27 Mayıs 1960.

Demokrasiyi ve milli hâkimiyeti sonlandıran 27 Mayıs askeri rejimi, kendisinden sonraki dönemi de vesayetçi/sınırlandırıcı bağlamda şekillendirmiştir. Bu bağlamda, halkın seçtiği temsilcileri sınırlandırıcı çeşitli mekanizmaları 1961 Anayasasına yerleştirmiştir. İçine girilen yeni dönem “vesayetçi demokrasi” dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönemde yasama, yürütme ve yargı organları, vesayetçi sivil-askeri bürokratik mekanizmalar tarafından sınırlanmış ve vesayet altına alınmıştır. Yüksek siyaset ve önemli konular, sivil-askeri vesayet makamlarının yetki ve karar alanına inhisar ettirilmiştir. Halkın seçtiği sivil siyasetçilere sadece iktisadi ve idari sorunları çözme konusunda yetki verilmiştir.

Halkın seçtiği siyasetçiler vesayetin sınırlarını zorladıklarında, askeri vesayet odakları yeni müdahaleler (12 Mart ve 12 Eylül) yaparak vesayetçi düzeni tahkim etmişlerdir. 1983 sonrası dönemde Özal, özgürlükçü demokrasi ve insan hakları konusunda önemli adımlar atmışsa da onun ölümü sonrasında askeri vesayet düzeni, 28 Şubat darbesini yapmış ve güçlenerek yoluna devam etmiştir.

Demokratik gelişmelerin hızlanması ve askeri vesayet düzeninin geriletilmesi süreci, Ak Parti iktidarı (2002) ile yeniden hız kazanmıştır. Avrupa Birliği (AB)'ye uyum süreci bağlamında atılan adımlarla, özellikle de 2010 anayasa değişikliğiyle, askeri vesayet büyük bir oranda geriletilmiştir. Bu dönemde, demokrasi tabana yayılmış ve demokratik kültür de gelişmiştir. İşte bu gelişmeler, 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe teşebbüsünün başarıya ulaşmasına mani olmuştur. Böylece, 27 Mayıs 1960'da başlayan askeri vesayet düzeni kesin olarak sona ermiştir. 15 Temmuz sonrasında, Genelkurmay binasının duvarına asılan "Hâkimiyet Milletindir" yazısı, bu realitenin somut bir göstergesi olmuştur.

Askeri vesayet sona ermiştir ama demokratik gelişmemizin nihayete erdiğini söylemek mümkün değildir. 200 yıla varan demokrasi serüvenimiz, henüz ideal olgunluğa erişmemiştir. Demokrasinin, bütün kurum ve kurallarıyla henüz tam olarak yerleştiğini ve içselleştirildiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla demokratik mücadelenin kararlı bir şekilde devam ettirilmesi elzemdir.

SONUÇ

Türkiye siyaset tarihinde, demokratik gelişme süreci 19. Asrın başlarında başlamış ve tedricen devam etmiştir: Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları, I. ve II. Meşrutiyet ve nihayet Cumhuriyet. Hakimiyet-i Milliye kavramının somut ve yaygın kullanımına, 1908 sonrasında, II. Meşrutiyet devrinde şahitlik ediyoruz. Ancak ilerleyen süreçte, hakimiyet-i milliye kavramı, demokrasiden uzaklaşma şeklinde bir gelişme (demokrasisiz hakimiyet-i milliye) içine girmiştir.

1912 "sopalı seçimleri"nden sonra 1913 yılında Bab-ı Ali Baskını olmuş ve bütün bu gelişmelerin akabinde İttihat Terakki Fırkasının tek parti yönetimi kurulmuştur. Yine hakimiyet-i milliye kavramı kullanılmaya devam edilmiş ama artık demokrasiden söz etmek mümkün olmamıştır.

Milli Mücadele ve Birinci TBMM döneminde hâkimiyet-i milliye kavramı, demokrasiyi de içerecek şekilde yeniden yaygınlaşmış ve baskın bir söylem haline gelmiştir. Daha önceki dönemlerde görülmedik derecede demokratik bir ortam oluşmuş ve bu ortamda yürütülen savaş kazanılmıştır.

Ancak zaferden sonra, hakimiyet-i milliye kavramı, demokrasiyi içermeyecek bir şekilde kullanılmış ve araçsallaştırılmıştır. İktidarı ele geçiren Halk Fırkası, İttihat ve Terakki'nin izinden giderek, 1925 yılından itibaren demokrasiyi rafa kaldırmış ve bir tek parti yönetimi inşa etmiştir.

Hakimiyet-i Milliye kavramı da Meclis'in duvarında yazılı, kuru bir slogana indirgenmiştir.

Demokratik gelişmemiz, 1946 yılında yeniden başlamış ancak bu maceramız da 1960 darbesiyle son bulmuştur. 1960 yılında kurulan askeri vesayet düzeni, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat darbeleriyle tahkim edilerek sürdürülmüştür. Ak Parti'nin iktidarı döneminde askeri vesayet düzeni tedricen getirilmişse de tam olarak sonlandırılmamıştı. Bu düzenin tam olarak sona erdirilmesi, ancak 15 Temmuz 2016 tarihli darbe teşebbüsüne gösterilen halk tepkisinden sonra mümkün olabilmiştir.

Demokratik siyasi hayatta, askeri müdahaleler sona erdirilmiştir ancak demokratik ilerlememiz sona ermemiştir. Bütün kurum ve kurallarıyla demokrasinin ve demokrasinin bir gereği olan hukuk devleti ilkesinin tam olarak yerleştirilmesi/içselleştirilmesi serüvenimiz devam etmektedir.

Kaynakça

- Akyol, T. (2012). *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, İstanbul.
- Atsız, N. (1950). "Kurucular Meclisi", *Orkun*, 1 Aralık 1950, Sayı 9.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara: İmge.
- Fedayi, C. (2016). İmparatorluk Nasıl Yıkıldı. Ankara: Kadim Yayınları.
- "Cumhuriyet'in Milli Hüviyeti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3.1.1924.
- Hakimiyet-i Milliye*, 25 Ekim 1923.
- Hakimiyet-i Milliye*, 9.4.1923.
- Hanioğlu, Ş. (2014). "Demokrasiziz Milli Hâkimiyet ile Çoğunlukçu Milli İrade Arasında", *Sabah*, 20.4.2014.
- Hanioğlu, Ş. (2017). "Kemalizm ve Demokrasi", *Sabah*, 5.2.2017.
- Hanioğlu, Ş. (2018). "Kuva-yı Milliye Ne Anlamda Milli İdi?", *Sabah*, 11.2.2018
- Kara, İ. (1994). *İslamcılann Siyasi Görüşleri*, İstanbul.
- Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş.
- Oktay, C. (1998). *Siyaset Yazıları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım*, İst ÖZTÜRK K. (1993) *Türk Parlamento Tarihi*, Ankara, C. 1.
- "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz Ansiklopedisi*, C. 4.
- Tanin*, 20.11.1924.
- Tanin*, 9.4.1923.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, I. 1, D. 2, C. 3.

Tunçay, M. (1992). *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, İstanbul.

Türköne, M. (1994). "Milli Devlet, Laiklik, Demokrasi", *Türkiye Günlüğü*.

Türköne, M. (1990). "İslamlaşma, Laiklik ve Demokrasi", *Türkiye Günlüğü*.

Türkkan, H. (2018). "Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi'nin Demokratik Hüviyeti". *Vakanüvis Dergisi*, Cilt 3, Azmi Özcan Özel Sayısı.

Resimler:

15 Temmuz darbe girişim sonrasında Genelkurmay binasına asılan afiş ve panodaki yazı:

(Kaynak:<https://www.trthaber.com/haber/gundem/genelkurmay-karargahina-2-buyuk-boy-afis-asildi-262343.html>)

(Kaynak:<https://www.sabah.com.tr/ankara-baskent/2016/07/22/genelkurmay-bayraga-yazdi-hakimiyet-milletindir>)